

ДОМАНСЬКА О. А.

КУЛЬТУРОТВОРЧА ФУНКЦІЯ СВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНЕ»

Численні визначення культури, поширені сьогодні¹, пов'язані зі здатністю людини символізувати світ, тобто відкривати і створювати нові смисли у процесі своєї життєдіяльності². Фактично, це і є сутнісна родова ознака людини, якою вона відрізняється від будь-якої іншої істоти. Ця здатність пов'язана з наявністю у людини свідомості. Щоб зрозуміти, що споріднює різні структурні елементи культури в межах її історичного типу і що споріднює історичні типи культури, варто звернути увагу на те, що власне споріднює людей: насамперед, – це свідомість.

Актуальне завдання соціогуманітарних дисциплін, зокрема культурології, – дослідити закономірності функціонування свідомості, її функції у забезпеченні не тільки всебічного й поступального розвитку особистості як біологічної й соціальної істоти, а й з огляду теоретико-методологічного аналізу сталих етнічних утворень (націй) як суб'єктів історичної дії в контексті понять «культурний простір» і «національний культурний простір». У зв'язку з цим доцільно виявити і розглянути найбільш глибокі аспекти формування культури як феномена, який не є окремим для типу і способу людської діяльності, а продукується, зростає і контекстуалізує власне всі його складові і, водночас, постає як універсальний фермент людської діяльності, може бути ефективно евристично «приєднаний» до будь-якого з них.

Поняття «культура» і похідні від нього, як і будь-якої іншої універсалії, є полем для гносеологічних побудов у гуманітарних дисциплінах ще з часів панування діалектико-матеріалістичної філософської методології. Саме тоді були поширені поняття, якими структурувалася суспільна свідомість на рівні форми. Ідеться про поширений у наш час інструментарій гуманітарного аналізу суспільної свідомості: «правова свідомість», «політична свідомість», «релігійна» тощо³. Унаслідок природних процесів розвитку і змін, а також із поширенням поняття «культура» переважна більшість цих словосполучень перемістилися у гносеологічне поле нової, точніше, «нової старої» універсалії: «політична культура», «правова культура» тощо⁴.

Водночас, не заперечуючи правомірності такого вузького дисциплінарного використання і членування понятійного еквіваленту культури у її вивчення, зазначимо, що відкинутий чи забутий у процесі розвитку соціогуманітарних наук зв'язок фундаментальної категорії «свідомість» з усіма продуктами її діяльності (зокрема й культурою) дається взнаки: виникла певна плутанина, навіть певна безпорадність у визначенні масштабних, перспективних і більш-менш сталих методологічних орієнтирів, навіть якщо вони і не стануть, як це було до останнього часу, однозначно діа-

¹ Kluckhohn C. Culture and behavior : Collected Essays / Clyde Kluckhohn; ed. R. Kluckhohn; Bibliography of C. Kluckhohn; compiled by L. Wales. – New York : The Free Press of Glencoe, 1962. – 402 p. Тут і далі іншомовні джерела цитуються у перекладі автора статті.

² Малинкін А. Н. Кассирер (Cassirer) Эрнст (1874–1945) / А. Н. Малинкін // Культурологія ХХ век : енциклопедія : в 2 т. – Т. 1 : А–Л. – СПб. : Университет. книга, 1998. – С. 299–301; Шейкин А. Г. Семиотическая культура / А. Г. Шейкин // Там само. – Т. 2 : М–Я. – С. 196; Николаев В. Г. Символизма теория (У. Л. Уорнера) / В. Г. Николаев // Там само. – С. 205–208.

³ Політологічний енциклопедичний словник : навч. посібник / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; упоряд. В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін ; ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін. – К. : Генеза, 1997. – 395 с.

⁴ Див.: Матвеева Л. Л. Культурологія : навч. посібник / Л. Л. Матвеева. – К. : Либідь, 2005. – 512 с.

лектико-матеріалістичними. Справа полягає у необхідності бачити проблему (крім особистісної позиції) хоча б із двох позицій: особливого і загального. Щодо останньої, ще В. Ленін зазначав, що той, хто намагається вирішувати конкретні питання, не вирішивши спочатку загальні, приречений наштовхуватися на них на кожному кроці. А щодо особливого рівня розгляду проблем, то йдеться про конкретну методологію. Тут можуть бути прийнятними будь-які спеціальні методи дослідження і парадигмальні підходи, які не суперечать один одному і дають певний результат. Тим більше, що в межах онто-гносеологічного принципу єдності пізнавального підходу і дослідницького поля, який відповідає принципам загальнонаукових пізнавальних підходів, ефективною буде та логіка дослідження, яка охоплює своїми несуперечливими висновками найширше коло тематично визначених питань. У цьому випадку, таким загальним підходом є твердження про ключову роль свідомості у забезпеченні культуротворчої діяльності людини в контексті її історичної націо-етнічної ідентифікації, і розгляд, таким чином, деяких параметрів понять «національне», «культура», «свідомість» як домінант пізнавального пошуку.

Щодо принципової для цього розгляду тези про функції, природу свідомості, виходимо із твердження, що свідомість становить позаособистісну сутнісну властивість реальності, яка, водночас, дана людині крізь іншу людину, тобто крізь свідомість Іншого. У зв'язку з цим потрібно взяти до уваги тезу Ю. Лотмана про те, що свідомість як феномен доступна для вивчення тільки у своїй особистісній формі, тобто тільки у формі людської свідомості¹. Саме це обмежує її вивчення і розуміння, але, з іншого боку, це становить перспективу виходу людини за її межі, зокрема для того, щоб реалізувати свою сутність: здатність до універсального пізнання як основне, онтологічне призначення людини. Таким чином, окреслене коло категорій (свідомість – культура – національне), як і будь-яке інше, може розглядатись як входження у коло онто-гносеологічних змін, коли немає остаточного, істинного результату, а є тільки домінантне значення певних, пов'язаних між собою смислів, які у відповідний момент мають бути перервані (зупинені) у свідомості для їх смислової акцентуації. У цьому й полягає джерело культуротворчих потенцій свідомості. Її ж онтологічна феноменалізація ґрунтується на історичних закономірностях переривання цього кола. Таким чином можемо прояснити як саму культуротворчу функцію свідомості, так і конкретизувати її у певних історичних формах, залежно від обраної лематизації дослідження.

Питання про особливу природу і положення свідомості у реальності становить окремий, фундаментальний напрям пізнання. Тому воно визначене як аспект основного питання філософії, сформульованого ще у праці Ф. Енгельса «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії». Для підтвердження особливої природи і фундаментального характеру свідомості у реальності наведемо спосіб розуміння свідомості філософом М. Мамардашвілі, радянським, грузинським ученим світового рівня, який досліджував різні аспекти функціонування свідомості. Він доходить одного з важливих для нашого розгляду висновків: «Розмірковуючи про свідомість, ми маємо справу і з якимись особливостями людської істоти, які не могли набути жодних остаточних розмірностей визначення, жодної остаточної предметності як саме людські особливості. Розуміння в людині пов'язане передусім із питанням: чи є в людині, у розпорядженні людини такі структури, які домірні структурам світу і дають можливість людині цей світ зрозуміти? Та загалом, звичайно, подивившись на місце людини у світі, маємо виходити з того, що домірність структур, які є у розпорядженні людини, із структурами навколишнього, є, скажімо, мінливий капітал, капітал, який змінюється тиском накопичення, динамічний, не заданий від самого початку у пов-

¹ Лотман Ю. М. Семіосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство, 2001. – С. 580–581.

ному обсязі і вигляді. Загалом, людина користується тією мовою, яку вона сама ви-находить і завдяки якій вона у людському колективі підкоряється культурним уста-новленням, які ми можемо розташувати в якихось географіях культури у просторі й часі. Але людські особливості в принципі не домірні устрою космосу. [Вони “людяні”, тобто вони “мріють” уже про резерв космічного цілого.]»¹.

Ідеться не тільки про надособистісний характер свідомості, а й про розуміння людини як такої істоти, яка у своєму культурогенезі вирощує в собі структури, що дають їй змогу адекватно й у все більшому масштабі «прочитувати» буття і себе в сим-волах і кодах винайденної нею мови, а також у «географіях культури у просторі й часі». Зважаючи на сказане, надалі вихідним теоретико-методологічним твердженням є теза, що культура як універсальна онто-гносеологічна категорія взагалі тільки част-ково може «перекриватись» філософськими, культурологічними, психологічними, соціально-гуманітарними тощо варіантами визначення культури. Пропонуємо такий загальний принцип підходу до культури: культура є складним багаторівневим і, в цьому аспекті, різноякісним феноменом, сутність якого, з погляду її гносеологічного розумін-ня, полягає у специфічному типі взаємодії свідомості (тобто здатності до відображен-ня, відтворення і творення дійсності) як позаособистісної фундаментальної характе-ристики реальності, зі своєю особистісною формою у вигляді людської свідомості. Щоб довести цю тезу, проаналізуємо на основі онто-гносеологічного методологічного принципу одне з визначень культури. Наприклад, поширене розуміння культури як системоутворюючої духовної субстанції, якою забезпечується формування самобутніх просторово-часових вимірів соціуму². Зазначимо, що далі йдеться не про критичний розгляд самого визначення, а про спробу зрозуміти у цьому прикладі культуротворчу функцію свідомості. Отже, культуру будемо розглядати як субстанцію. Однак субстан-ція – це дещо стале, постійне, на відміну від того, що минає³. Таким чином, якщо куль-тура – це субстанція, можемо припустити, що сама культура як субстанція породжує і свідомість, і матеріальність (якщо справді бути послідовними у пізнавальному пошуку). Але як бути з традицією розуміти свідомість як субстанцію? Її потрібно зрозуміти як продукт культури або взагалі відмовитись від причинно-наслідкового пояснення явищ світу. Питання залишається відкритим. Однак важливим у цьому прикладі є інше. Можна стверджувати, що абсолютно відкрита і правомірна спроба зрозуміти, чим є культура з погляду онто-гносеологічної процесуальності, показує, як індивіду-альна свідомість (дослідник), вступаючи у взаємодію із загальною свідомістю (філо-софським проголошенням феномена культури субстанцією), екстрагує (викидає на-зовні) продукт, який по-іншому структурує і потенційно змінює реальність; у цьому випадку, – культуру як феномен, підданий певній процедурі дослідження. Наведе-ний аналіз демонструє, що будь-яка спроба визначення являє собою актуальний і перманентний стан взаємодії позаособистісної та особистісної форм свідомості.

Розглянемо більш детально поняття «національне» в контексті застосування цієї моделі. Ідеться про об'єктивізацію свідомості, яка відбувається на двох рівнях і здійснюється у два етапи: на першому рівні – інтеріоризація особистістю накопиче-них у процесі історичного розвитку будь-яких надбань, технологій, цінностей, норм,

¹ Мамардашвили М. К. Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский; под общ. ред. Ю. П. Сенокосова. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 200–201.

² Кравченко О. В. Національний культурний простір як ідентифікаційна модель / О. В. Кравченко // Вісник Харківської академії культури. – 2010. – Вип. 31. – С. 4–11.

³ Гайденко П. П. Субстанция [Электронный ресурс] / П. П. Гайденко // Новая философская энциклопедия / Ин-т философ. РАН: в 4 т. – Т. 3: Н–С. – М.: Мысль, 2010. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2864.html> – Дата доступа: 15.10.2014.

знань тощо, які історично – і це другий рівень, рівень суспільної свідомості, – абстрагуються і постають об'єктивованими, але збагаченими особистісним впливом суб'єкта, його втручанням, результатами, які несуть нові ціннісно-енергетичні складові. Такий «зворотній рух» можна розглядати як другий етап у процесі підтримання і поширення актуального стану суспільної свідомості. Водночас, як історичне явище, цей етап можна розглядати в аспекті розбудови «національної морфології», тобто як процес створення національного культурного простору. У подальшому русі він гносеологічно й онтологічно вписується в контекст універсального людського змісту культури, яка перебуває, унаслідок цього, у постійному русі.

Таким чином, відбувається процес постійного підживлення й обміну ціннісною складовою як головним ферментом, сутнісним елементом феномена культури, культурного поширення у вигляді поки що наявних меж національних культурних просторів. Їх взаємодія відбувається шляхом постійного обміну ціннісною енергією¹, яка є філософсько-культурологічною концептуалізацією явища обміну і поширення енергії не просто інформаційного поля як такого, а його ідейного змісту, первинної ціннісної структуризації ідей, набуваючи втілення на рівні першої особистісної феноменалізації й усвідомлення. Останнє відбувається як оприлюднення у формі оцінювання. Оцінювання водночас є способом «пакетизації» ціннісної енергії і каналом її інтеріоризації, тобто знаком особистісного засвоєння. Цей стан знаменує початок ланцюжка поширення руху (і саморуху) «пакетизованої» ціннісної інформації в індивідуальній людській формі. Він сприймається у наведеній моделі як первинна форма переконання й обіймання певного культурного простору. Цей механізм починається з розуміння і прийняття смислу, який стосується форми встановлення і поширення цієї ціннісної енергії, і поширюється він шляхом або внаслідок отримання нею легітимного права на існування у вигляді індивідуального носія цієї ж форми, смислу як типу переконань чи віри у її доцільність або істинність.

Гносеологічний аспект поняття «культура» весь час органічно перетікає в його онтологічний аспект, і відбувається постійне забезпечення саморуху у вигляді онтогносеологічної взаємодії її носіїв. При цьому відбувається взаємодія й іншого типу: на рівні формування структури національного культурного простору здійснюється локалізація його окремих ділянок унаслідок поширення чи концентрації певного типу носіїв ціннісної інформації, яка має спільний або подібний тип ціннісно-культурних характеристик.

Принцип поділу у цьому випадку не прямо наслідуює і повторює психологічні чи «народно-традиційні» характеристики певної етнічної групи, його необхідно розглядати специфічно у межах запропонованої методології розуміння механізмів отримання, інтеоріоризації, всотування, переробки, кристалізації і поширення ціннісно-оціночної інформації, яка стає, таким чином, за достатньої міри «застигання»², вірою і переконанням і, як така, завдяки іншій «консистенції» складу і властивостей зберігання

¹ Можна представити всю організацію енергетичного впливу або енергетичної основи діяльності свідомості у вигляді чотирирівневої структури, у якій перший рівень – це фізичні види енергії, другий рівень – психічні (лібідо і потяги), третій рівень – культурні (архетипальні) символізації, четвертий рівень – ціннісні символізації у формі пакетизації енергії символів у текстах, концептах, ідеологемах, символічних словосполученнях, історичних символіко-понятійних наративах (міфах), які стають у суспільно адаптованій формі сутністю національного міфу і змістом національної ідеї, якщо йдеться про смислові перетини, дотичні до зазначеної теми.

² «Застигання» слід розглядати вже як крок до процедур кількісного обчислення параметрів протікання процесу в історичному вимірі часу, що окреслюється різними масштабами і швидкостями протікання цих культурних процесів для різних національних типів соціальної темпоральності.

ціннісної інформації потребує (онтологічно) її зовнішнього викиду. Цей процес можна вважати об'єктивною необхідністю для людини з погляду наповнення розуму і почуттів надлишком чи певним типом активної ціннісної інформації за аналогією з уживанням, переробкою і необхідністю «викиду» продуктів споживання речовин для підтримання біологічної фізичної активності.

Таким чином, поняття національного культурного простору набуває у цьому тлумаченні ознак природничо-наукової онтологізації і концептуалізації, не зводяться до форм вульгарно-матеріалістичних аналогій, натомість, дає можливість використовувати найкращі здобутки діалектико-матеріалістичного вчення. Ця методологія є способом долання розриву між суто теоретичними побудовами фундаментальної філософської (культурологічної) науки і намаганням знайти дієві механізми практичного застосування її висновків і підходів для вироблення прозорої і відкритої соціальної технології формування і трансформації у попередній концептуалізації «суспільної свідомості». Зокрема, вона дає змогу:

- запровадити ціннісну дезактивацію технологій маніпуляції масовою свідомістю;
- створити відкриту, прозору модель суспільного усвідомлення механізмів формування національного культурного простору;
- знайти базисні основи інтеграції національного культурного простору у міжнародний (глобальний) соціокультурний простір;
- відпрацювати ефективні ціннісно-інформаційні методики протистояння агресивним культурним впливам;
- поглибити розуміння закономірностей функціонування людської свідомості на рівні запропонованого підходу в дослідженні феномена культури;
- розробити ціннісні засоби національного захисту у зв'язку з потенційними загрозами (чи перевагами) перебування особи на території панування і поширення культурного простору іншого національного утворення (ціннісна інтервенція);
- обговорити ідею «ціннісної паспортизації»¹.

¹ Критикуючи позірну подібність наданих пропозицій до процедур ідеологічної цензури чи будь-яких інших полемічних інвектив, зауважимо, що за всієї вразливості цих пропозицій, вони мають онтологічне підґрунтя. В умовах уже подвійного в Європі досвіду проникнення вірусу мракобісся і людинофобії (фашизм і «рашизм») у свідомість частини представників впливових націй жодні перестороги на цьому шляху як заходи безпеки не будуть зайвими, тим більше, що вони передбачають національний захист, а не агресію. До того ж, ці положення мають характер обговорення, а не директивних настанов. Аналогії з біологічними відхиленнями чи психопатологіями, які виявляються на рівні порушення норм культурної і гуманної поведінки, останнім часом є постійним мотивом і темою публікацій журналістів, виступів політичних діячів, мислителів. Усвідомити трагічний досвід «ураження свідомості» – це не тільки завдання чи проблема Європи. У XX столітті геноцид, розпочавшись у Німеччині і СРСР, відбувався в Кампучії, Китаї, Філіппінах. Якщо є світова організація захисту фізичного здоров'я, то, природно, має бути всесвітня організація моніторингу й охорони психічного здоров'я. Ідеї – це найтонші і найефективніші носії інформації, які, залежно від своєї спрямованості і ціннісного забарвлення, можуть викликати масові психози, небезпечні реакції, неадекватні дії тощо. Убезпечення нації від дій політиків, які тільки іноді і дуже приховано викликають такі реакції, має бути контрольованим. У законодавстві багатьох країн є положення про заборону розпалювання міжнаціональної ворожнечі, війни, конфесійної нетерпимості тощо. Однак загальних норм і досвіду застосування їх на міжнародному рівні немає. Немає і правових міжнародних норм і методик визначення і кваліфікації щодо злочинного застосування владних технологій на державному рівні та кваліфікації злочинних ідеологій і симптомів їх поширення (ціннісна епідемія). А це найбільш актуальна і найбільш очевидна сьогодні проблема людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдено П. П. Субстанция [Электронный ресурс] / П. П. Гайдено // Новая философская энциклопедия / Ин-т философ. РАН : в 4 т. – Т. 3 : Н–С. – М. : Мысль, 2010. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2864.html> – Дата доступа: 15.10.2014.
2. Кравченко О. В. Національний культурний простір як ідентифікаційна модель / О. В. Кравченко // Вісник Харківської академії культури. – 2010. – Вип. 31. – С. 4–11.
3. Лотман Ю. М. Семіосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство, 2001. – 704 с.
4. Малинкин А. Н. Кассирер (Cassirer) Эрнст (1874–1945) / А. Н. Малинкин // Культурология XX век : энциклопедия : в 2 т. – Т. 1 : А–Л. – СПб. : Университет. книга, 1998. – С. 299–301.
5. Мамардашвили М. К. Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / М. К. Мамардашвили А. М. Пятигорский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 224 с.
6. Матвеева Л. Л. Культурология : навч. посібник / Л. Л. Матвеева. – К. : Либідь, 2005. – 512 с.
7. Николаев В. Г. Символизма теория (У. Л. Уорнера) / В. Г. Николаев // Культурология XX век : энциклопедия : в 2 т. – Т. 2 : М–Я. – СПб. : Университет. книга, 1998. – С. 205–208.
8. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посібник / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; упоряд. В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін ; ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін. – К. : Генеза, 1997. – 395 с.
9. Шейкин А. Г. Семиотическая культура / А. Г. Шейкин // Культурология XX век : энциклопедия : в 2 т. – Т. 2 : М–Я. – СПб. : Университет. книга, 1998. – С. 196.
10. Kluckhohn C. Culture and behavior: Collected Essays / Clyde Kluckhohn ; ed. R. Kluckhohn ;. Bibliography of C. Kluckhohn; compiled by L. Wales. – New York : The Free Press of Glencoe, 1962. – 402 p.

Доманська О. А. Культуротворча функція свідомості в контексті поняття «національне». Розкрито культуротворчу функцію людської свідомості як єдності особистісного і понадособистісного начал реальності, яку осмислюють за допомогою специфічної мови як основи коду прочитання реальності. Охарактеризовано структурні елементи поняття «національний культурний простір», перспективні напрями створення системи «ціннісної санації» для забезпечення індивідуальної і суспільної свідомості від глобальних загроз.

Ключові слова: свідомість, культура, національний культурний простір, національне, ціннісна санація, фашизм, рашизм.

Доманская Е. А. Культуротворческая функция сознания в контексте понятия «национальное». Раскрыта культуротворческая функция человеческого сознания как единства личного и сверхличного начал реальности, которую осмысливают с помощью специфического языка как основы кода прочтения реальности. Охарактеризованы структурные элементы понятия «национальное культурное пространство», перспективные направления создания системы «ценностной санации» для обеспечения безопасности индивидуального и общественного сознания от глобальных угроз.

Ключевые слова: сознание, культура, национальное культурное пространство, национальное, ценностная санация, фашизм, рашизм.

Domanska O. A. Cultural Function of Consciousness in the Context of the Concept of Nationality. The article reveals the culture-creating function of human consciousness as a unity of personal and uber-personal principles of reality that can be comprehended using a specific language as the basis for reading reality. The structural elements of the concept of “national cultural space”, promising means of creating a system of “value readjustment” to protect the individual and social consciousness from global threats are characterised.

Keywords: consciousness, culture, national cultural space, national, procedures of making values healthy, fascism, rashizm.